

Проф. д-р Наташа Богоевска
Проф. д-р Сунчица Димитриоска
Проф. д-р Светлана Трбојевиќ

Natasha Bogoevska, Associate
Professor
Suncica Dimitrijoska, Full Professor
Svetlana Trbojevik, Associate
Professor

Институт за социјална работа и
социјална политика
Филозофски факултет
Универзитет „Св. Кирил и
Методиј“ Скопје

Institute of Social Work and
Social Policy
Faculty of Philosophy,
University “Ss Cyril and Methodius”
Skopje

**ДОПОЛНИТЕЛНА
ПОДДРШКА ЗА ДЕЦА СО
ПРЕЧКИ ВО РАЗВОЈОТ**

**ADDITIONAL SUPPORT
TO CHILDREN WITH
OBSTACLES IN
DEVELOPMENT**

АПСТРАКТ

ABSTRACT

Системот на социјална, здравствена и образовна заштита на децата со попреченост во Република Македонија доживува постојани промени. Главните цели на реформите се усогласување на македонското законодавство со меѓународните стандарди, како и унапредување на положбата на лицето со попреченост во општеството преку социјално и работно вклучување. Покрај традиционалните форми на заштита на децата со попреченост, се прават обиди за воведување на нови мерки и активности насочени кон децата со попреченост кои ќе овозможат повисок степен на социјална и

The system of social, health and educational protection of children with disabilities in the Republic of Macedonia experience ongoing changes. The main goals of the reforms are harmonization of the Macedonian legislation with international standards, as well as improvement of the position of the disabled person in society through social and labour inclusion. Besides the traditional forms of protection of disabled children, there are attempts for introduction of new

здравствена заштита, социјална вклученост, редовно посетување на настава и подобри постигнувања во образовниот процес.

Моменталната состојба укажува дека не постои интегрален правен документ кој целосно ги регулира правата на лицата со попреченост. Напротив, правата за лицата со попреченост и децата со пречки во развојот се регулирани во бројни закони и подзаконски акти. Спроведените истражувања укажуваат на одредени слабости во постојната законска и институционална рамка, како и во процесот на нејзино спроведување. Постојат неколку ограничувања, дури и во првата фаза на идентификација и проценка на децата со попреченост. Некои од нив се систематски и се јавуваат како резултат на различните практики на телата одговорни за проценка на деца со пречки и во исклучивото користење на медицинскиот модел на проценка. Некои од причините за несоодветното ниво на заштита на лицата со посебни потреби и нивните семејства се идентификувани во несоодветната материјална помош, недостатокот на институционална структура, како што се локалните сервиси за поддршка.

Општеството ја препознава потребата за темелни реформи во системот на поддршка на лицата со попрече-

measures and activities targeting disabled children which will enable a higher degree of social and health protection, social involvement, regular school attendance and better achievements in the educational process.

The current situation shows that there is no integral legal text that fully regulates the rights of disabled persons. On a contrary, rights for disabled persons and children with impairments in the development are legally regulated in number of laws and bylaws. The conducted researches point out to certain weaknesses in the existing legal and institutional framework, as well as in the process of its implementation. There are several limitations even in the first phase of identification and assessment of children with impairment. Some of them are systematic and occur as a result of the different practices of the bodies responsible for the assessment of disabled children and in the exclusive use of the medical model of assessment. Some of the reasons for insufficient level of protection of disabled persons and their families are located in the inappropriate material assistance, lack of institutional structures such as local services for support.

ност. Голем број активности, главно поддржани од меѓународни организации, се во процес на имплементација и изискуваат одржливост преку обезбедување на државна сопственост. Во таа смисла, со примена на мерките за дополнителна поддршка на лицата со попреченост, процесот се движи кон обезбедување на сеопфатен пристап во надминување на постојните проблеми. Предуслов за успешен одговор на идентификуваните недостатоци е развојот на цела низа на услуги во локалната заедница што се остварува преку мултисекторска соработка.

Клучни зборови: лица со попреченост, деца со пречки во развојот, социјална заштита, дополнителна поддршка.

1. ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ И ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМИТЕ „попреченост“ и „дете со попреченост“

Македонското законодавство нема утврдено унифицирана терминологија и дефиниции во однос на поимот „лице со попреченост“. Поединечни закони користат различни термини и дефиниции за: лица со попреченост,

The society recognizes the need for in-depth reforms in the system of support of persons with disabilities. A number of activities, mainly supported by international organizations, are in the process of implementation and required sustainability through provision of state ownership. In that regard, by applying the measures of additional support for persons with disabilities the process is moving towards providing a holistic approach in overcoming of existing problems. The precondition for successful response to identified shortfalls is the development of a whole range of services in the local community delivered by multi-sectoral cooperation.

Keywords: disabled persons, children with impairments in the development, social protection, additional support.

1. TERMINOLOGICAL DETERMINATION AND DEFINING THE TERMS DISABILITY AND CHILD WITH DISABILITY

Macedonian legislation does not recognize unified terminology and definitions regarding the notion of person

лица со пречки во развој, лица со посебни потреби, хендикепирани лица, лица со хендикеп, деца со развојни и посебни потреби, развојни проблеми, посебни потреби, посебни развојни потреби итн.

Во поголем број дефиниции се забележува медицинскиот пристап за попреченост според кој попреченоста е индивидуален проблем кој е директно поврзан со болест, повреда или друго попречување на здравјето, за што е неопходната медицинска помош и грижа обезбедена од професионалци. Согласно со овој модел, основен начин за решавање на овој проблем е третман, рехабилитација и адаптација на личноста врз основа на фактичката состојба, при што перцепциите за природата на попреченоста се однесуваат само на поединецот, неговите физички, сензорни и интелектуални попречености. Само во дефиницијата на лица со попреченост во Законот за инвалидски организации и покрај фактот што дефиницијата се однесува на Законот за социјална заштита и на Правилникот за проценка на специфичните потреби на лицата со физички или ментални попречености, се применува социјалниот пристап за попреченоста,

with disabilities. Specific laws use different terms and definitions on: persons with disabilities, disabled persons, people with special needs, disabilities, people with handicap, children with developmental and special needs, developmental problems, special needs, special developmental needs, etc.

In most of the definitions the medical approach of disability is noticed according to which disability is an individual problem directly related to illness, injury or other impairment of health which causes the necessity of medical assistance and care provided by professionals. The basic way of solving this problem, according to this model is treatment, rehabilitation and adaptation of the personality on the actual situation, where perceptions on the nature of the disability refer only to individual, his physical, sensory and intellectual impairments. Only in the definition of disabled persons in the Law on Disability Organizations, and besides the fact that the definition refers to the Law on Social Protection and the Rulebook on assessment of specific needs of people with physical or mental disabilities, social approach of disability is applied which assumes that systemic barriers,

што претпоставува дека системските бариери, негативните ставови, разбирање и исклучување од страна на општеството се клучни фактори кои одредуваат кој во општеството е лице со попреченост, а кој не е. Овој модел препознава дека иако некои луѓе имаат физички, сензорни, интелектуални или психолошки разлики кои понекогаш предизвикуваат индивидуално ограничување или попреченост, тие не мора да доведат до попреченост, освен ако општеството не потфрли во преземање на соодветна грижа за вклучување на луѓето без оглед на нивните индивидуални разлики. Овој модел не негира дека некои индивидуални разлики доведуваат до ограничување или попреченост, но тие не треба да бидат причина за поединци или група на луѓе да бидат исклучени.

Заради изедначување на терминологијата и развивање на дефиниција за лицата со попреченост според современиот пристап во однос на попреченоста, потребно е да се следат дефинициите дадени во Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост, усвоени во нашето домашно законодавство преку Националната стратегија за еднакви права на лицата

negative attitudes, understanding and exclusion by society are key factors that determine who is a disabled person and who is not in society. This model recognizes that while some people have physical, sensory, intellectual or psychological differences that sometimes cause individual limitation or disability, they do not have to lead to disability unless society fails to take proper care to involve people regardless of their individual differences. This model does not deny that some individual differences lead to limitation or disability, but they should not be the reason for individuals or group of people to be excluded.

Due to unification of terminology and developing a definition of disabled persons according to the contemporary approach to disability there is a need to follow the definitions provided in the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted in our domestic legislation through the National Strategy for Equal Rights of Persons with Disabilities (revised version) 2010-2018.

- Disability: the disability arises from the interaction of people with disabilities, with the obstacles in the environment and barriers that are reflected in

со попреченост (ревидирана верзија) 2010-2018 година.

Попреченост: попреченоста произлегува од интеракцијата на лицата со посебни потреби со пречките во животната средина и бариерите кои се рефлектираат во ставовите на општеството и ја попречуваат ефикасноста и целосното учество на лицата со попреченост во системот.

Лица со хендикеп: Во членот 1, став 2 од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, под поимот „лица со попреченост“ се подразбираат лицата со долгорочни физички, ментални, интелектуални или сензорна попречености, кои во интеракција со различни пречки може да го оневозможат нивното целосно и ефективно учество во општеството на еднаква основа во споредба со другите.

Клучната дефиниција во однос на терминот дете е дадена во Законот за заштита на децата¹, според кој за дете се смета секое лице до навршување на возраст од 18 години, како и лицата со попреченост во физичкиот и психичкиот развој, сè до наполнување 26 години (член 11, став 1). Исклучок на одредбите од ставот 1 на овој член, е

attitudes of society and hinder the effectiveness and completeness of participation of persons with disabilities in the system.

- People with disabilities: In Article 1, paragraph 2 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, under the term persons with disabilities are considered those persons with long-term physical, mental, intellectual or sensory impairment, who in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis as others.

The key definition regarding the term child is given in the Law on Child Protection¹, according to which a child is considered as any person until reaching the age of 18 years as well as persons with impairments in physical and mental development until reaching the age of 26 years (article 11, para.1). Notwithstanding the provisions from paragraph 1 of this Article, in exercising the right of child allowance as a child is considered a person until reaching the age of 18 years if the person is of school age and is in attending regular education.

¹ Закон за заштита на децата („Службен весник на Република Македонија“ број 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15 и 27/16)

¹ Law on Child Protection (Official Gazette no. of the Republic of Macedonia 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15, 27/16)

остварувањето на правото на детски додаток, каде како дете се смета лице на возраст до 18 години, ако лицето е на училишна возраст и е вклучено во редовно образование.

Законот за правда за децата го дефинира детето во ризик, како секое дете кое наполнило седум години и не наполнило 18 години со телесна попреченост или ментална попреченост, жртва на насилство, образовно и социјално запуштено, што е во таква состојба во која тешко или ограничено се остварува образовната функција на родителот/-ите и старателот/-ите, а кое не е вклучено во системот на образование и воспитување, а е вклучено во питачење, скитање или проституцијата, кое користи дроги и други психотропни супстанции и прекурзори или алкохол и кои поради овие состојби е, или може да биде, во контакт со законот како жртва или како сведок на дело, што според законот се смета како престап или кривично дело.

The Law on Justice for Children defines a child at risk as any child who has reached seven, and has not reached the age of 18 years with physical disabilities or mental disabilities, victim of violence, educationally and socially neglected, which is in such a condition in which it is difficult or it is restricted to achieve educational function of the parent/s, or guardian/or/s, and which is not included in the system of education and upbringing, is involved in begging, wandering or prostitution, which uses drugs and other psychotropic substances and precursors or alcohol, and which due to these conditions is or may be in contact with the law as a victim or as a witness to an act which by the law is determined as offense or a criminal act.

2. ПРАВНА РАМКА ЗА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ: СОЦИЈАЛНА И ДЕТСКА ЗАШТИТА

Законската рамка во земјата е сложена во однос на прашањето за регулирање на правата на лицата со попреченост. Не постои системски закон со кој се регулираат нивните права. Правата се регулирани со различни закони и релевантни подзаконски акти, често специфицирани по области: социјална заштита, детска заштита, здравствена заштита, образование, вработување, права врз основа на пензиско и инвалидско осигурување итн. Регулирањето на нивните права е распределено во неколку законски текстови: Закон за социјална заштита, Закон за заштита на децата, Закон за вработување на лица со инвалидност, Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност², Закон за спречување и заштита од дискриминација, Закон за работни односи, Закон за инвалидски организации, Закон за пензиско и инвалидско осигурување³, Закон за стручно образование и обука⁴, Закон за употреба на зна-

² Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност - официјален консолидиран текст („Службен весник на Република Македонија“ број 112/14 и 113/14)

³ Закон за пензиско и инвалидско осигурување („Службен весник на Република Македонија“ број. 98/12, 166/12, 15/13, 170/13, 43/14, 44/14, 97/14, 113/14, 160/14, 188/14, 20/15, 61/15, 97/15, 129/15, 147/15, 154/15, 173/15, 217/15 и 27/2016)

⁴ Закон за стручно образование и обука („Службен весник на Република Македонија“ број 71/2006 и 117/08)

2. LEGAL FRAMEWORK FOR PERSONS WITH DISABILITIES: SOCIAL AND CHILD PROTECTION

The legislation of the country is complex regarding the issue for regulation the rights of persons with disabilities. There is no systematic law that regulates their rights. Rather the rights are regulated in different laws and relevant bylaws, often specified by areas: social protection, child protection, health care, education, employment, rights based on pension and disability insurance etc. Regulation of their rights is distributed in several legal texts: Law on Social Protection, Law on Child Protection, Law on Employment of Persons with Disabilities, Law on Employment and Insurance in Case of Unemployment², Law on Prevention and Protection of Discrimination, Law on Labor Relations, Law on Invalids Organizations, Law on Pension and Disability Insurance³, Law on Vocational Education

² Law on Employment and Insurance in Case of Unemployment *official consolidated text*(Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 112/14, 113/14)

³ Law on Pension and Disability Insurance (Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 98/12, 166/12, 15/13, 170/13, 43/14, 44/14, 97/14, 113/14, 160/14, 188/14, 20/15, 61/15, 97/15, 129/15, 147/15, 154/15, 173/15 and 217/15, 27/2016)

ковен јазик⁵, Закон за градење⁶. Сето ова создава одредени тешкотии во читањето на законот, но, исто така, постојат одредени преклопувања, контрадикции и недоследности во спроведувањето на законите, особено во повеќето случаи се наметнува потребата за дејствување на повеќе институции и организации.

2.1. Социјална заштита на деца со попреченост

Со Законот за социјална заштита се уредува системот и организацијата на социјалната заштита, правото на социјална заштита, финансирање и постапки за остварување на правото на социјална заштита. Мерките во системот на социјална заштита се групирани во: социјална превенција, во-нинституционална заштита, институционална заштита и права на парична помош од социјална заштита.

Вонинституционалната заштита за деца со попреченост се остварува во или од страна на Центарот за социјална работа и ги вклучува правото на: првична социјална услуга од социјал-

and Training⁴, Law on Use of Sign Language⁵, Law on Construction⁶. All this creates certain difficulties reading the law but also there are certain overlapping, contradictions and inconsistencies in the implementation of laws especially that in most cases there is an imposing need for action of more institutions and organizations.

2.1 Social protection of children with disabilities

The Law on Social Protection regulates the system and organization of social protection, the right to social protection, funding and procedures for exercising the right to social protection. The measures in the system of social protection are grouped in: social prevention, non-residential protection, resi-

⁵ Закон за користење на знаковен јазик („Службен весник на Република Македонија“ број 105/09)

⁶ Закон за градење („Службен весник на Република Македонија“ број 130/09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13, 137/13, 163/13, 27/14, 28/14, 42/14, 115/14, 149/14, 187/14, 44/15, 129/15, 217/15, 226/15, 30/16 и 31/2016)

⁴ Law on Vocational Education and Training (Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 71/2006, 117/08)

⁵ Law on Use of Sign Language (Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 105/09)

⁶ Law on Construction (Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 130/09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13, 137/13, 163/13, 27/14, 28/14, 42/14, 115/14, 149/14, 187/14, 44/15, 129/15, 217/15, 226/15, 30/16, 31/2016)

на заштита на корисниците, индивидуална помош, помош на семејства, домашна нега и помош на поединци и семејства, дневно и привремено сместување и заштита, како и помош на поединци и семејства, сместување во згрижувачко семејство и сместување во мал групен дом.

Институционалната заштита опфаќа право на обука за работно-продуктивна активност и право на сместување во установа за социјална заштита. Право на обука за работно-продуктивна активност има лице со умерени и тешки ментални пречки. Право на обука за работно-продуктивна активност вклучува упатување во установа за социјална заштита или друго правно лице кое ги исполнува бараните услови, надомест за сместување и оброци, надомест за обука за работно-продуктивна активност и надомест за трошоците за превоз.

Наодот и мислење во однос на способноста да се квалификуваат за работно-продуктивна активност децата и младите со умерени и тешки ментални пречки ги издава органот одговорен за проценка на посебните потреби на децата и младите со попреченост, во согласност со актот за оценување

dential protection and rights to financial assistance for social protection.

Non-residential protection for children with disabilities is exercised in or by the Centre for social work includes the right to: initial social service on social protection of beneficiaries, individual assistance, assistance of families, home care and assistance of an individual and the family, day-time and temporary sheltering and protection as assistance to an individual and family, placement in a foster family, and placement in a small group home.

Institutional protection includes the right to training for work-productive activity and the right to accommodation in social protection institution. The right to training for work-productive activity has a person with moderate and severe mental disabilities. The right to training for work-productive activity includes referral to social protection institution or other legal entity that meets the required conditions, reimbursement for accommodation and meals, reimbursement for training for work-productive activity and compensation for transportation costs.

Finding and opinion regarding the ability to qualify for work-productive

на видот и степен на попреченост на лица со ментални или телесни пречки, што е усвоен од страна на Министерот за труд и социјална политика.

Правата на парична помош од социјална заштита во однос на лицата со попреченост се:

Постојана парична помош (за што е потребна проценка на работната способност), при што: Според овој закон за неспособно за работи се смета лице: (1) со умерени, лесни и тешки ментални пречки и лице со комбинирани и други пречки во развојот, кое поради степенот на попреченост не може да се стекне со образование, како и лице со телесна попреченост, поради што лицето е неспособно да работи, (2) ментално болно лице и лица со трајни промени во здравствениот статус, поради што лицето е неспособно да работи, кое нема приходи врз основа на имот и имотни права и не добива средства врз основа на други прописи, но е до возраст од 18 години и (3) лице постаро од 65 години;

Паричен надоместок за помош и нега од друго лице;

Додаток за слепило и мобилност;

Додаток за глувост⁷.

activity of children and youth with moderate and severe mental disabilities is issued by the authority responsible for assessing the special needs of children and youth with disabilities in accordance with the act for assessing the type and degree of disability of individuals with mental or physical disability that is adopted by the Minister of Labor and Social Policy.

Rights to financial assistance from the social protection regarding disabled persons are:

Permanent financial assistance (requires an assessment of work ability), where: Incapable to work, according to this Act, is considered a person: (1) with moderate, severe and profound mental disabilities and persons with combined and other developmental obstacles, which due to the degree of disability cannot acquire education as well as a person with a physical disability, due to which the person is incapable to work, (2) a mentally ill person and persons with permanent changes in health status, due to which is incapable to work, which has no income based on property and property rights and does not receive funds based on other regulations, but is

⁷ Последните три права на парична помош за лицата со посебни потреби се однесуваат на возрастни лица со попреченост постари од 26 години.

Системот на социјална заштита предвидува права наменети за родители со деца со попреченост, како што е надомест на плата за намалено работно време за грижа за дете со телесна или ментална попреченост, како и финансиска помош на самохран родител кој има дете со попреченост.

2.2. Правата на децата со попреченост во доменот на детската заштита

Законот за заштита на децата го регулира системот и организацијата на заштита на децата, како организирана активност, врз основа на правата на децата, правата и одговорностите на родителите за планирање на семејството и одговорностите на државата и единиците на локалната самоуправа за спроведување на хумана популационата политика. Заштитата на децата се остварува преку обезбедување на услови и животен стандард кој ги задоволува физичкиот, менталниот, емоционалниот, моралниот и социјалниот развој на децата. Спроведувањето на законот се остварува според начелата на заштита на правото на живот и развој на детето, заштитувајќи ги најдобрите интереси на детето, обе-

up to 18 years of age and (3) a person older than 65 years.

Cash allowance for assistance and care by another person

Supplement for blindness and mobility

Supplement for deafness⁷.

The system of social protection envisages rights intended for parents with children with disabilities such as salary compensation for reduced working time for the care of a child with physical or mental disabilities, as well as financial assistance to single parent who has a child with disabilities.

2.2 The rights of children with disabilities in the area of child protection

The Law on child protection regulates the system and organization for protection of children as an organized activity based on children's rights, rights and responsibilities of parents for family planning, and responsibilities of the state and local government units to conduct a humane population policy. The pro-

⁷ The last three rights of financial assistance for persons with disabilities refer to adult persons with disabilities older than 26 years of age.

збедувајќи минимален стандард за секое дете под еднакви услови, со исклучок на каква било форма на дискриминација, почитувајќи ги правото на детето на слобода и лична безбедност, лично мислење и слободата на изразување, здружување и образование, условите за здрав живот и остварување на други социјални права и слободи на детето. Обезбедувањето заштита на децата и нивните права според законот вклучува: родители, семејства, старатели на детето и згрижувачко семејство и институции за деца, образовни, социјални, здравствени и културни институции и поединци, државни институции и институции на единиците на локалната самоуправа, организации и други физички и правни лица чии активности се поврзани со администрирање на поддршка и помош на децата.

Како дете во смисла на Законот за заштита на децата, се смета секое лице до 18 годишна возраст, како и лица со пречки во физичкиот и менталниот развој на возраст до 26 години.

За дете со посебни потреби до 26 годишна возраст кое има физички или ментални пречки или повеќекратни пречки во развојот се обезбедува посебен додаток, како материјален

tection of children is accomplished by provision of the conditions and standard of living that meet the physical, mental, emotional, moral and social development of children. The implementation of the law is guided by the principles of the protection of the right to life and development of the child, protecting the best interests of the child, providing a minimum standard for every child under equal conditions, excluding any form of discrimination, respecting the child's right to freedom and personal security, the personal opinion and freedom of expression, associating and education, conditions for a healthy life and achieving other social rights and freedoms of the child. Ensuring of protection of children and their rights under the law involves: parents, family, guardians of the child and the foster family and institutions for children, educational, social, health and cultural institutions and individuals, state institutions and institutions of the local government units, organizations and other individuals and legal entities whose activities are related to administering support and assistance to children.

As a child in terms of the Law on child protection, is considered any per-

надомест. Решението, проценката и мислење за потребата од остварување на правото на специјален додаток се даваат од стручно тело за проценка на видот и степенот на попреченост на лицата со ментална или телесна попреченост.

Истиот закон обезбедува грижа и образование на децата со ментална попреченост или телесна попреченост, во согласност со видот и степенот на попреченост во претшколска установа. Како деца со ментална попреченост или физичка попреченост се сметаат слепи и делумно слепи деца, глуви деца, деца со проблеми со говорот, деца со телесна попреченост и деца со тешкотии во однесувањето и личноста.

3. НАЧИН И ПОСТАПКА ЗА ПРОЦЕНКА НА ПОПРЕЧЕНОСТА

Во позитивното право на Република Македонија, одредбите со кои се регулира прашањето за компетентноста и постапката за оценување на видот и степенот на попреченост се вклучени во Законот за социјална заштита. Имено, член 203 од Законот за социјална заштита предвидува дека Центарот за социјална работа, врз основа на нао-

сон up to 18 years of age, and persons with impairment in physical and mental development by the age of 26 years.

For a child with special needs up to 26 years of age which have physical or mental disabilities or multiple disabilities a special allowance as material compensation is provided. Decision, assessment and opinion on the need of exercising the right on special allowance are given by a professional body for assessing the type and degree of disability of individuals with mental or physical disabilities.

The same law provides care and education of children with mental disabilities or physical disability, in conformity to the type and degree of disability in kindergarten. As children with mental disabilities or physical disabilities are defined blind and partially sighted children, deaf children, children with speech difficulties, children with physical disabilities, and children with difficulties in behavior and personality.

3. THE MANNER AND PROCEDURE FOR ASSESSMENT OF DISABILITY

In the positive law of the Republic of Macedonia, the provisions that regulate

дот и мислењето на стручниот орган, усвојува решение за видот и степенот на попреченост и води евиденција на лицето со попреченост. Постапката за утврдување на видот и степенот на попреченост е регулирана со Правилникот за проценка на видот и степенот на попреченост на лицата во менталниот или физичкиот развој, што е утврдено со акт на министерот, во согласност со министерот за образование и министерот за здравство. Трошоците на постапката за добивање наоди и мислења за проценка на видот и степенот на попреченост се покриени од страна на Центарот за социјална работа, освен ако не се покриени од страна на Фондот за здравствено осигурување. Со Правилникот се уредуваат професионалниот профил на членовите на стручниот орган кој издава наоди и мислења за оценување на видот и степенот на попреченоста и посебните потреби на лицата со попреченост, од прв и втор степен, и начинот и постапката за проценка на попреченоста, водење на евиденција за посебните потреби на овие лица и на институциите кои ги формираат професионалните тела кои даваат наоди и мислења. Ревидирањето на наодите и мислењата на првостепениот стручен

matter regarding the competence and procedure for assessment of the type and degree of disability are included in the Law on social protection. Namely, the Article 203 of the Law on social protection stipulates that the Center for Social Work, based on the findings and opinion of the professional body adopts a decision on the type and degree of disability and keeps record of the person with disabilities. The procedure for determining the type and degree of disability is regulated with the Rulebook for assessment of the type and degree of disability of persons in their mental or physical development, which is determined by the Act of the Minister, in accordance with the Minister of Education and Minister of Health. The expenses of the procedure for obtaining findings and opinions for assessment of the type and degree of disability are covered by the Center for Social Work, if not covered by the Health Insurance Fund. The Rulebook regulates the professional profile of the members of the professional body that issues findings and opinions for assessment of the type and degree of disability and the special needs of people with disabilities, at the first and the second instance, and the manner and

орган го спроведува комисијата формирана од Министерот, а е составена од три члена - доктори по медицина. Ако за време на ревидирањето на наодот и мислењето на професионалниот орган од прв степен е заклучено дека фактичката здравствена и медицинска состојба не се соодветно утврдени, согласно со документацијата според која се издадени наодите и мислењата, комисијата поднесува кривични пријави врз основа на сознанието за сторено кривично дело, барање за прекршочна постапка или иницијатива за поведување на дисциплинска постапка пред надлежен орган.

Начинот на работа на стручниот орган кој донесува наод и мислење за видот и степенот на попреченост во физичкиот или психичкиот развој е пропишан со Правилникот за проценка на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој.

Со Правилникот се уредуваат:

- а) видот и степенот на попреченост во физичкиот или менталниот развој,
- б) професионалните профили на членовите на првостепеното и второстепеното стручно тело што издава наоди и мислења за специфичните по-

procedure for assessment of disability, keeps records for the special needs of these persons and of the institutions that form professional bodies that provide findings and opinion. The review of the findings and opinions of the first Instance professional body is conducted by the commission established by the Minister, and is composed of three members – doctors of medicine. If during the revision of the finding and the opinion of the professional body from the first instance is concluded that the factual health and medical condition are not appropriately determined, based on documentation upon which the findings and opinion was issued, the commission files criminal charges based on the knowledge of committed criminal act, a request for misdemeanor procedure or an initiative to initiate disciplinary procedure before the competent authority.

The manner of work of the professional body that adopts finding and opinion on the type and degree of impairment in physical or mental development is prescribed with the Rulebook for assessment of the specific needs of persons with disability in the physical or mental development.

треби на лицата со инвалидност,

в) начин на проценка на специфичните потреби,

г) водење на евиденција,

д) институции кои издаваат наоди и мислења за проценка на специфичните потреби на лицата со попреченост во развојот.

3.1. Емпириски наоди во врска со процесот на проценка на децата со попреченост

Со цел да се има увид во практичните слабости на постапката за проценка и во неизедначените институционални практики, во овој дел од трудот ќе ги презентираме податоците добиени од емпириското истражување „Мапирање на професионални тела кои даваат наод и мислење за видот и степенот на физичкиот и психички развој и проценка на специфичните потреби».8 Истражувањето опфаќа 36 интервјуа со членовите на професионални тела и 9 интервјуа со родители на деца со пречки во развојот.

⁸ Истражувањето е изведено за потребите на канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје и е спроведено од граѓанската асоцијација „Отворете ги прозорците“ во 2014 година.

The Rulebook regulates:

a) The type and degree of impairment in physical or mental development,

b) The professional profiles of the members of the first and second instance professional body which issues findings and opinion on the specific needs of persons with disabilities

c) Manner of assessment of specific needs

d) The keeping of records

e) Institutions that issue findings and opinion for assessment of specific needs of people with impairments in the development.

3.1. Empirical findings regarding the process of assessment of children with disabilities

In order to have an overview of the practical weaknesses of the assessment procedure and non-unified institutional practices this part of the article will present data gained through empirical research “Mapping of professional bodies that issue finding and opinion for the type and the degree of physical and psychological development and assessment of

3.1.1. Неизедначени практики во процесот на проценка

Во процесот на проценка на попреченоста идентификувани се неизедначени практики во следниве фази од постапката:

Откривање и пријавување на дете родено со ризик се врши од страна на здравствена установа (гинеколошка болница, развојно советувашиште, детска клиника/општ лекар), установа за социјална и детска заштита (како ЈУ Дом за доенчиња и мали деца во Битола, ЈУ Специјален завод Демир Капија и детски градинки) згрижувачки семејства, образовни институции, родител/старател и други.

Иницирање на процесот: најчесто процедурата за добивање наод и мислење е иницирана од родител/старател. Родителите најпрво треба да се обратат до ЦСР, кој го пополнува барањето до професионалното тело, со придружни лични и медицински податоци за детето. Покрај барањето за проценка на детето ЦСР испраќа и писмо со кое го известува стручното тело за тоа кој ќе ги покрие трошоците. Ова е вообичаена практика. Меѓутоа, за некои професионални тела, како што се Здравствениот дом во Прилеп или Институтот за ментално здравје во Ско-

specific needs”.⁸ The research encompassed 36 interviews with the members of professional body and 9 interviews with parents of children with impairment in development.

3.1.1. Non-unified practices in the assessment process

In the process of assessment of disability, non-unified practices have been identified in following phases of the procedure:

Detection and reporting of a child born with risk is carried out by a medical institution (maternity hospital, developmental counseling, child clinic/general practitioner), an institution of social and child protection (as PI Home for infants and toddlers in Bitola, PI Special Institute Demir Kapija and kinder gardens) foster families, educational institutions, parent/guardian and others.

Initiation of the process: most often, the procedure for obtaining finding and opinion is initiated by parent/guardian. Parents should first address the CSW, which fills the request to the professional body, with associated personal and

⁸ The research was ordered by UNICEF office in Skopje and conducted by Citizens Association “Open the windows” in 2014.

пје, претходниот контакт со локалниот ЦСР не е задолжителен. Во однос на барањето, потребната документација и постапката за започнување на постапката за оценување, не е утврдена стандардизирана постапка.

Недостаток на теренски посети: се забележува дека во повеќето ситуации професионалците не ги спроведуваат потребните посети на терен. Најчесто родителите/старателите за помош се обраќаат во ЦСР, а претставниците на ЦСР врз основа на нивната сопствена проценка одредуваат кое дете ќе биде упатено до професионално тело. Тие, исто така, го наведуваат професионалното тело кое има надлежности во конкретниот случај. Со исклучок на надлежните тимови од Битола и Прилеп кои во процесот на проценка вршеле посети на: ЈУ Домот за доенчиња и мали деца Битола, ЈУ Специјалниот завод Демир Капија и за децата згрижени во згрижувачките семејства во селото Манастирец, Македонски Брод, речиси сите други членови на надлежните органи изјавиле дека не спроведуваат теренска работа (односно сметаат дека нема таква потреба или немаат технички можности). Како резултат на таквата пракса некои деца не се во можност да го посетат

medical records of the child. Besides the request for assessment of the child the CSW delivers a letter that informs the professional body on who will cover the costs. This is the practice in most cases. However, in some professional bodies such as the Health Center in Prilep or the Mental Health Institute in Skopje prior contact with local CSW is not mandatory. There has been no standardized procedure noted regarding the request, required documentation and procedure for initiating of the assessment procedure.

Lack of fieldwork visits: it is noted that in most situations professionals are not conducting the required fieldwork visits. Most frequently the parents/guardians approach the CSW for help and the representatives of the CSW on basis of their own assessment determine which child will be referred to a professional body. They also indicate the professional body that has competences in the specific case. Almost all the members of the competent bodies stated that they don't do field work (they believe that there is no such need or there aren't any technical possibilities) except for the competent teams from Bitola and Prilep which conducted visits in the

стручното тело во канцеларија означена како простор за работењето на надлежното тело (главно како резултат на недостаток на физички пристап или финансиски тешкотии).

Одредување на датум за средба: по приемот на барањето, надлежниот орган одредува датум за средба со дете и родител/старател. Датумот се одредува на различни начини и главно зависи од расположливите слободни датуми на членовите на надлежниот орган. Некои од надлежните тела имаат претходно утврдени датуми за состаноци со деца, односно тие се закажани од страна на лекарите од примарната здравствена заштита преку системот за закажување „Мој термин“. Некои од надлежните органи се среќаваат еднаш или два пати неделно во дефинираните периоди, или чекаат до доставување на 3 до 10 барања.

Недостаток на механизми за препраќање во однос на документацијата: некои од родителите изјавиле дека не можат да ја финализираат проценката, поради бараната документација, која претходно била доставена до Центарот за социјална работа. Тие сметале дека документацијата се препраќа преку официјални канали, но морале повторно да ги достават

aassessment process for: the PI Home for infants and young children Bitola, PI Special Institute DemirKapija and children sheltered in foster families in the village Manastirec, Makedonski-Brod. As a result of such practice some children are not in position to visit the professional body in the office indicated for the operation of the competent body (mainly as a result of lack of physical access or financial difficulties).

Setting an appointment dates: upon the received request, the competent body determines an appointment date with a child and a parent/guardian. The date is determined in different ways and mainly depends on the available free dates of the members of the competent body. Some of the competent bodies have predefined dates for appointments with children, namely they are scheduled by the primary health care physicians through the „My Term” appointment system. Some of the competent bodies meet once or twice a week in the defined periods, or they wait until 3 to 10 requests are being submitted.

Lack of referral mechanisms regarding documentation: some of the parents stated that they couldn't finalize the examinations, due to the requested docu-

истите потребни документи за да го завршат процесот на проценка.

Непостоене на стандардизиран процес на работа: проценката се спроведува индивидуално во Институтите за ментално здравје во Скопје и Охрид, додека оценување во групи се спроведува во Куманово. Исто така, се спроведува и комбиниран тип на проценка, при што специфични профили работат заедно, а некои од членовите ја вршат проценката поединечно (на пример: тројца лекари заедно, дефектолог и социјален работник заедно и психологот поединечно во Институтот за медицинска рехабилитација Скопје). За време на процесот на проценка, различни експерти во рамките на надлежното тело користат различни инструменти и техники.

Мерење и прибирање информации за време на проценката е главната активност на надлежните органи. Интервјуата со членовите на различни надлежни тела покажаа дека истите профили на експерти користат различни теоретски пристапи, процедури, тестови или инструменти за проценка. Ова укажува дека постои потреба за стандардизација на инструментите и техниките за проценка на децата во зависност од возраста и видот на по-

mentation, which was previously submitted to the Centre for Social Work. They thought that the documentation is handed over through official channels, but they had to come again in order to submit the same required documents in order to complete the assessment process.

No standardized work processes: the assessment is conducted individually in the Institutes for Mental Health in Skopje and Ohrid. The assessment is conducted in groups in Kumanovo. A combined type of assessment is also conducted, where specific profiles work together, and some of the members conduct the assessment individually (for example: Three doctors together, defectologist and social worker together and the psychologist individually in the Institute for Medical Rehabilitation Skopje). During the assessment process, different experts within the competent body use different instruments and techniques.

The measuring and collection of information during the assessment is the main activity of the competent bodies. The interviews with the members of different competent bodies showed that same profiles of experts use different

преченоста.

Времетраењето на проценката се разликува од еден надлежен орган до друг. Надлежните органи кои ги проценуваат истите видови попреченост во различни градови, изјавија дека поветуваат различен временски период во процесот на проценка. Имено, овој интервал се движи од 20 минути до еден час, а во просек е половина час. Според тоа, за оценката од сите членови на надлежното тело потребно е од еден (ако членовите работат во група) до два часа (ако секој член работи поединечно). Членовите на надлежниот орган го поврзуваат потребното време за вршење на проценката со возраста на детето и видот на попреченоста. Тие истакнаа дека долгото искуство во работата со децата им помага да го намалат времето потребно за спроведување на проценката.

Број на средби со децата: најголем дел од членовите на надлежните органи имаат само една средба. Исклучок се деца со комбинирани пречки или кога недостасува потребната медицинска документација. Во ваков случај, надлежните органи остваруваат од 2 до 3 средби, но ваквите случаи се ретки. Од друга страна, Институтот за ментално здравје Скопје истакна дека

theoretical approaches, procedures, tests or instruments for assessment. This indicates that there is a need for standardization of the instruments and techniques for assessment of children depending on the age and the type of impairment.

The duration of the assessment differs from one competent body to another. The competent bodies that assess same types of impairments in different cities stated that they dedicate different time period for the assessment process. Namely, this interval ranges from 20 minutes to one hour, and the average is half an hour. In this regard, the assessment from all members of the competent body requires from one (if members work in group) to two hours (if each member works individually). The members of the competent body link the required time for conducting the assessment with the age of the child and the type of the impairment. They pointed out that the long experience in the work with children helps them to reduce the required time for conducting the assessment.

Number of meetings with the children: most of the members of the competent bodies have only one meeting. Exemptions are children with combined

постои потреба и пракса за следење на случаите. Постојат деца со попреченост кои според Правилникот не ги исполниле критериумите на првата средба, па оттука, потребно е да се организираат дополнителни средби со нив.

Интервали за прием на деца за проценка во текот на еден ден: бројот се разликува во опсег од 3 до 15 деца и влијае врз квалитетот на изготвените наоди и мислења.

Извори на информации: родителите се најважниот извор на информации и претставуваат основа за добивање на потребните информации (за бременоста на мајката, за раѓањето, за тоа дали детето имало ризично раѓање и за развојните потреби на детето). Интервјуираните членови на надлежните органи и родителите изјавиле дека активното учество на родителите во однос на давање информации за детето е од суштинска важност. Треба да се истакне дека родителите обезбедуваат медицински информации (анамнеза).

Пристап во однос на попреченоста: најчесто родителите не се прашуваат за способностите на нивното дете, што укажува на тоа дека сегашната проценка е базирана на медицинскиот модел. Сознанијата на родителите за

impairments or when there is very insufficient previous medical documentation. In this case the competent bodies conduct from 2 to 3 meetings, but such cases are rare. On the other hand, the Institute for Mental Health Skopje pointed out that there is a need and practice for follow up work. They have children with impairment who, according to the Rulebook did not fulfill the criteria on the first meeting, and therefore, additional meetings are organized with them.

Frequency of receiving children for assessment in a course of one day: the number differs ranging from 3 to 15 children impacting on the quality of the developed findings and opinions.

Sources of information: parents are the most important source of information and they represent the basis for obtaining the required information (about the pregnancy of the mother, giving birth, whether the child had risky birth and the development needs of the child). The interviewed members of the competent bodies and the parents stated that the active participation of the parents in terms of giving information about the child is of crucial importance. It needs to be pointed out that the parents pro-

детето, особено за карактеристиките кои не се често присутни, се особено важни за спроведување на соодветна проценка и за утврдување на развојните цели за детето. Член на надлежниот орган од Штип изјави дека понекогаш постои потреба да се отстрани родителот за време на проценката, поради силното влијание врз однесувањето на детето.

Учество на родителите во донесувањето на одлуки: по завршувањето на проценката, родителите не се вклучени во финализирање на наодот и мислењето, иако ова е предвидено во член 18 од Правилникот. Само психологот од надлежниот орган од Прилеп изјави дека родителот е вклучен во процесот и ако родителот не се согласува, наодот и мислењето воопшто не се изготвуваат.

Начинот на испорака се разликува од едно надлежно тело до друго. На пример, некои надлежни тела го врачуваат документот лично на родителите (изготвен во два или три примерока), имајќи доверба дека родителот ќе достави една копија до Центарот за социјална работа. Социјалните работници, членови на надлежните органи (Кавадарци и Прилеп) ги земаат и ги доставуваат до Центрите за социјална

vide the medical information (anamnesis).

Disability approach: most frequently parents are not asked about the abilities of their child, which indicates that the present assessment is based on the medical model. The knowledge of the parents about the child, particularly about characteristics which are not frequently present, is particularly important for conducting proper assessment and for determination of the development objectives of the child. A member of the competent body from Shtip stated that sometimes there is a need to take the parent away during the assessment, due to the strong impact on the behavior of the child.

Parents' participation in decision making: after the completion of the assessment, parents are not involved in the finalization of the finding and the opinion, although this is foreseen in Article 18 of the Rulebook. Only the psychologist from the competent body from Prilep stated that the parent is involved in the process and if the parent does not agree the finding and the opinion is not developed at all.

работа. Тие не се доставуваат пред до-
несувањето на одлуката од страна на
Центарот за социјална работа.

3.1.2. Идентификувани слабости во процесот на оценување

Најчестите проблеми со кои се соо-
чуваат надлежните органи во работата
со родителите се следните: недоста-
ток на интерес кај родителите, недо-
волна работа на родителите и учи-
лиштата со децата, одбивање на роди-
телите да се согласат со проценката на
децата, одбивање на родителите да им
дозволат на нивните деца да посетува-
ат специјални училишта, недостаток
на средства за плаќање на проценка
на децата, јазични бариери, недоста-
ток на лични карти или медицински
картички, неписменост на родителите,
пропуштање на предвидениот термин
за проценка без објаснување и проме-
на на местото на живеење.

Родителите, исто така, имаат одре-
дени забелешки во врска со работата
на надлежните органи: тврдат дека не
добиваат информации за облиците на
поддршка на детето, како и за проце-
сот и за потребните чекори за процен-
ка на детето; постојат проблеми кога
луѓето доаѓаат од други градови, кога
испитувањата не можат да се реализи-

The mode of delivery differs from
one competent body to another. For ex-
ample, some competent bodies deliver
the document in person to the parents
(developed in two or three copies) and
entrust the parent to deliver one copy to
the Centre for Social Work. The social
workers who are members of the com-
petent bodies (Kavadarci and Prilep)
take them and deliver them to the Cen-
tres for Social Work. They are not deliv-
ered before the reaching of the decision
of the Centre for Social Work.

3.1.2. Identified weaknesses in the process of assessment

The most frequent problems en-
countered by the competent bodies in
the work with the parents are as fol-
lows: lack of interest by the parents,
insufficient work of the parents and the
schools with the children, refusal of the
parents to agree for assessment of the
children, refusal of the parents to allow
their children to go to special schools,
lack of funds for payment of the assess-
ment of the children, language barriers,
lack of identification cards or medical
cards, illiteracy of the parents, missing
assessment appointments without any
explanations and change in the place of
the residence.

раат на едно место, па затоа треба да одат, на пример, од институцијата до училиштата каде што работат дефектолози, соматопедисти или сурдолози, а овие локации понекогаш може да бидат на оддалеченост од 3 до 4 километри.

Детето активно учествува во процесот на подготвување на мислењето. Активното учество на детето е очигледно, бидејќи детето може да зборува за својата состојба. На овој начин може да се утврдат предностите на детето што претставува основа за соодветна проценка. Детето е способно преку игра, дискусија и пополнување на тестови да ја изрази и да ја прикаже својата состојба, како и условите и нивото на развој. Членовите на надлежното тело го изготвуваат наодот и мислењето со примена на специфични техники.

Податоците покажуваат дека најчестите проблеми со кои се соочуваат надлежните органи во работата со деца се следниве: психолошко-дијагностички тестови кои не се прилагодени на децата кои се образовно запоставени, забавен психомоторен развој како резултат на социјалната средина, непознавање на јазикот на детето од страна на членовите на надлежниот

The parents also have certain remarks regarding the work of the competent bodies: the claim that they don't receive information regarding the support of the child, and about the process and required steps for assessment of the child; there are problems if people come from other cities, when the examinations cannot be completed at one place, so they have to go, for example, from the institution to the schools where the defectologists, somatopedists, or surdologists work, and this locations can be sometimes 3-4 kilometers away.

The child actively participates in the process of the development of the opinion. The active participation of the child is evident because the child can speak about its condition. In this way it is possible to determine the strengths of the child which will represent the base for appropriate assessment. The child is able through game, discussion and filling in tests to express and picture its situation and condition and the level of development. With the application of the specific techniques, the members of the competent body develop the finding and the opinion.

The data indicated that most frequent problems encountered by the competent

орган и прекин на образованието.

Во текот на процесот на проценка, надлежното тело најчесто соработува со училиштата, иако соработката не секогаш се смета за добра. Некои од наведените проблеми се следниве: училиштата доцнат со доставување на барањата и за краток временски период бараат проценка и издавање на наоди и мислења за голем број деца. Пораст на бројот на препратени деца до надлежните органи. Често овие деца имаат асоцијално однесување и не се со попреченост, но училиштето очекува овие деца да бидат префрлени во посебно основно училиште.

Што се однесува до разбирливоста на јазикот на кој се врши проценката, може да се заклучи дека во ситуација кога македонскиот јазик не е мајчин јазик, не е јасно регулирано дали постои потреба за аугментирана или алтернативна комуникација, имено, дали е потребно дополнување и/или алтернатива на природниот говор или пишување и користење на јазикот на симболи. Тоа се прави во форма на импровизиран превод и толкување од страна на родителот/близок член на семејството или од некои членови на персоналот од институцијата. Мапирањето не покажа дали членовите на

bodies in the work with children are as follows: psychological/diagnostic tests which are not adapted to educationally neglected children, delayed psychomotor development due to the social environment, not knowing the language of the child by the members of the competent body and termination of the education.

During the assessment process the competent body most frequently cooperates with the schools, although the cooperation is not always considered as good one. Some of the indicated problems are the following: the schools are late with the submission of the requests and in a short period of time they request assessment and issuing findings and opinions for big number of children. The number of referred children to the competent bodies is on rise. These children frequently have asocial behavior and are not with some kind of impairment, but the school expects these children to be transferred to a special primary school.

In regard to the understandability of the language in which the assessment is conducted, it can be concluded that it is not clearly regulated when the Macedonian language is not a mother language

надлежните органи користат знаковен јазик, или дали материјалите за оценување се подготвени и со Браево писмо. Наспроти тоа, членовите на надлежните тела изјавија дека досега немале проблеми, што укажува на тоа дека овие потреби на децата не се соодветно перципирани.

3.1.3. Ниво на задоволство и повторна проценка

Родителите не се секогаш задоволни со спроведената проценка за видот и степенот на попреченост на нивните деца и тие бараат повторна проценка. Врз основа на наодите од теренските истражувања постојат две групи на незадоволни родители. Прва е групата на родители кои не сакаат да ја прифатат попреченоста на нивните деца, а втора е групата на родители кои не се задоволни со наодите и мислењата за децата, бидејќи не им овозможуваат да се стекнат со правото на посебни придобивки.

Членовите на надлежните органи посочуваат дека новите наоди, кои ги изготвиле другите надлежни органи со иста надлежност, ретко се разликуваат во однос на утврденото ниво на попреченост. Некои од родителите одбиваат да го земат решението изда-

whether there is a need for augmentative or alternative communication, namely if there is a need for addition and/or alternative to the natural speech or writing and utilization of symbols. It is done in form of improvised translation and interpretation done by the parent/close member of the family or some of the staff members from the institution. The mapping did not show whether the members of the competent bodies use sign language or whether the materials for assessment are prepared also with Braille alphabet. Despite this, the members of the competent bodies stated that so far they did not have problems, which indicates that these needs of the children are not sufficiently perceived.

3.1.3. Level of satisfaction and re-assessment procedure

The parents are not always pleased with the conducted assessment of type and degree of disability of their children and they require reassessment. Based on the findings from the field research there are two groups of unsatisfied parents. The first one is the group of parents which do not want to accept the impairment of their children and the second group is the group of parents who are

дено од Центарот за социјална работа, особено во случаи кога не сакаат да го прифатат нивото на попреченост утврдено за нивните деца.

Покрај решението, Центарот за социјална работа е должен да изготви индивидуален план за детето кое има право на социјална заштита⁹. Оваа обврска не ја исполнува ниту еден од Центрите за социјална работа, освен кога детето ги користи правата за не-институционални форми на заштита (дневни центри, згрижување во згрижувачки семејства) и многу ретко, кога детето е сместено во социјално заштитни институции (ЈЗУ за доенчиња и мали деца - Битола или ЈИ Специјален завод - Демир Капија).

Во согласност со членот 19 од Правилникот, во случај на потреба, сите деца со физичка и ментална попреченост имаат право да бидат упатени на повторна проценка - рекатегоризација, доколку пријавата ја поднесе лицето, родителот или старателот, социјална или образовна институција или индивидуални експерти, вклучени во процесот на лекување на децата, поради промени во условите за живеење, што овозможува поднесување на барање за проценка на специфичните потреби.

⁹ Исто, Член 183

not satisfied with the findings and the opinions for the children which do not enable them to become entitled to the right of special benefits.

The members of the competent bodies indicated that the new findings, reached by other competent bodies with same authority rarely are different in terms of the determined level of impairment. Some of the parents refuse to take the decision issued by the Centre for Social Work, particularly in cases when they don't want to accept the level of impairment determined for their children.

Besides the decision, the Centre for Social Work is obliged to develop Individual Plan for the child who is entitled to the right to social protection⁹. This obligation is not fulfilled by any of the Centres for Social Work, except in case when the child benefits the rights to non-institutional forms of protection (daily centres, care in foster families), and very rarely if the child is sheltered in social protection institutions (PI Home for infants and young children – Bitola or PI Special Institute –Demir Kapija).

In compliance with Article 19 of the Rulebook, in case of need, all children

⁹ Also, Article 183

Динамиката на рекатегоризацијата зависи од возраста, видот и нивото на попреченост на детето и може да се спроведе на 3 месеци, 6 месеци, пред почетокот на образовниот процес во училиште, по завршување на основното образование и пред запишување или завршување на средно училиште. За некои од децата со тешка попреченост, рекатегоризацијата не е потребна.

4. ДОПОЛНИТЕЛНА ПОДДРШКА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Имплементацијата на мерките за дополнителна поддршка на лицата со попреченост претпоставува воведување на модел на интегративно доставување на услуги кои обезбедуваат холистички пристап за решавање на проблемите. Професионалците од различни сектори им посветуваат големо внимание и време на новите работни задачи. Предуслов за нивна успешна работа е постоење на цел спектар на услуги во локалната заедница кои ќе им бидат на располагање во случај на потреба. Дополнителна поддршка се остварува преку:

Мерки за непосредна помош и поддршка на дете, утврдени со закон во

with physical and mental impairment are entitled to be referred for repeated assessment – re-categorization, if an application is submitted by the person, the parent, or the guardian, from the social or educational institution or individual experts involved in the process of treatment of the children, due to changes in the living conditions, which enables possibility for requesting assessment of the specific needs.

The dynamics of re-categorization depends on age, type and level of impairment of the child and can be conducted on 3 months, 6 months, before the start of the education process in school, after the completion of primary school and before enrolment or graduation of secondary school. For some of the children with severe impairment, re-categorization is not required.

4. ADDITIONAL SUPPORT OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Implementation of the measures for additional support of people with disabilities assumes introduction of the model of integrative delivery of services that provides holistic problems solving approach. Professionals from different

домените на образование, социјална, семејна и други видови на заштита кои се во најдобар интерес на детето, неговото воспитание и развој;

Мерки за непосредна помош за создавање услови и зајакнување на институционалните капацитети во домените на образование, здравството и социјалната заштита заради реализација на мерките за непосредна помош и поддршка.

Правна основа за преземање мерки за дополнителна поддршка во образованието претставува член 6 од Законот за основно образование кој предвидува дека за учениците со посебни образовни потреби се обезбедуваат соодветни услови за стекнување на основно образование во редовните и специјализираните училишта и тие имаат право на индивидуална помош во стекнувањето основно образование. Според Законот за средно образование и одлуката на Владата за задолжително средно образование, учениците со попреченост се запишуваат во редовните средни училишта (на еднакви основи), како и во државните средни училишта за ученици со посебни потреби. Конкурсот за запишување на ученици во средно образование овозможува запишување на ученици според наставните планови и

sectors devote their whole attention and time on new working tasks. A precondition of their successful work is existence of a whole specter of services in local community that will be at their disposal in case of need. The additional support is accomplished through:

Measures for immediate assistance and support of a child, determined by law in the area of education, social, family and other types of protection that are at best interest of a child and its upbringing and development.

Measures of immediate assistance for creating conditions and strengthening institutional capacities in the area of education, health and social protection due to fulfillment of measures of immediate assistance and support.

The legal basis for undertaking measures of additional support in education is Article 6 of the Law on primary education which stipulates that students with special educational needs provide appropriate conditions for the acquisition of primary education in regular and specialized schools and are entitled to individual assistance in acquiring basic education. According to the Law on secondary education and the decision of the Government for compulsory secondary

програми за гимназиско образование, стручно образование и обука (техничко образование - стручно образование со времетраење од четири години и стручно образование со времетраење од три години), средно уметничко образование и средно образование за ученици со посебни образовни потреби.

Потребата од донесување законски измени за начинот и условите за запишување на ученици со посебни образовни потреби во основните училишта е наметната како неопходен услов за спроведување на мерки за дополнителна поддршка во доменот на образование. Новото решение ќе ги дефинира надлежностите на експертскиот тим (инклузивен тим на училиштето), како и начинот на кој овој тим ќе соработува со националните и регионалните тела за да се процени видот и степенот на попреченост, со цел учениците да бидат вклучени во редовни или во посебни основни училишта (образование). Исто така, анализата на Министерството за образование и наука (во натамошниот текст МОН) укажува на потребата од формирање инклузивни тимови во училиштата кои ќе ги запишат учениците со посебни образовни потреби и во основно и во средно об-

education, students with disabilities are enrolled in regular secondary schools (on equal bases) as well as in state secondary schools for students with special needs. The competition for enrollment of students in secondary education provides a possibility to enroll students according to curricula and programs for gymnasium education, vocational education and training (technical education –vocational education with duration of four years and vocational education with duration of three years), secondary arts education and secondary education for students with special educational needs.

The need to adopt legal changes on the manner and conditions for enrollment of students with special educational needs in primary schools has been imposed as a necessary condition for the implementation of measures for additional support in the area of education. The new solution will define the competences of the expert team (school's inclusive team) as well as the way that this team would cooperate with national and regional bodies to assess the type and degree of disability, with the aim to include the student in regular or in special primary schools (education). Also, the

разование. Со усвојувањето на новиот Правилник за начинот и условите за запишување на ученици со посебни образовни потреби во средните училишта ќе се дефинираат надлежностите на експертот (инклузивен тим на училиштето), како и модалитетите на меѓуагенциска соработка во спроведувањето на мерките за дополнителна поддршка.

Во однос на обезбедувањето на асистивна технологија, МОН има одговорност да им додели грантови за општините. Регулативата за блок дотации за основно образование применува сооднос за ученици со посебни потреби. Со овој сооднос еден ученик со посебни потреби е еднаков на два. Општините ги распределуваат стекнатите средства од блок дотациите во училишта под нивна надлежност во согласност со критериумите усвоени од Советот на општината. Затоа е потребно општините експлицитно да бидат носители на услугите, заедно со другите актери во спроведувањето на услугите. За таа цел, потребни се консултации со Заедницата на единиците на локалната самоуправа (ЗЕЛС) и со општините.

analysis of Ministry of education and science (hereafter MES) points out the need for the establishment of inclusive teams in schools that will enroll students with special educational needs, both in primary and secondary education. The adoption of the new Rulebook on the manner and conditions for enrolment of students with special educational needs in secondary schools will define the competences of the expert (school's inclusive team), as well as the modalities of interagency cooperation in the implementation of the measures of additional support.

Regarding the provision of assistive technology, MES has the responsibility for allocating grants for municipalities. The Regulation on block grants for primary education uses ratio for students with special needs. With this ratio one student equals as two. The municipalities allocate the acquired funds from block grants to schools under their jurisdiction in accordance with criteria adopted by the Municipal Council. Therefore, it is required that the municipalities are explicitly foreseen as carriers, along with other actors in the implementation of services. For this purpose, it is necessary to consult with the Un-

4.1. Обезбедување на дополнителна поддршка за деца со попреченост

Идентификуваните слабости на постојниот систем за поддршка на децата со попреченост во однос на недостатокот на рано откривање на попреченост, помош и институционално вмрежување, ја наметнаа потребата за воведување дополнителна поддршка.

Со оглед на сегашната регулатива која се фокусира на децата со посебни потреби, новите предложени решенија за концептот на проценка и поддршка на децата со попреченост, го наметнуваат прашањето каде и со кој правен акт треба да се регулира ова прашање. Во овој поглед, постојат три можни опции:

Прва можност се измени на Законот за социјална заштита и задржување на постојното решение, според кое ова прашање е регулирано со системот на социјална заштита.

Втората можност, со оглед на обемот на проблемот кој се однесува само на деца и млади со посебни потреби, е регулирање на ова прашање во Законот за заштита на децата. Имајќи предвид дека Законот за заштита на децата нуди листа на права и форми на заштита на децата, постојат две опции како

ion of Units of Local Self-Government (UULSG) and municipalities.

4.1. Provision of additional support for children with disabilities

The identified weaknesses of the current system of support for children with disabilities in terms of lack of early detection of disability, assistance and institutional networking imposed the need for introduction of additional support.

Considering the current regulation focusing on children with disabilities new proposed solutions for the concept of assessment and support of children with disabilities, provoke the question where and with which legal act to regulate this issue. In this regard, there are three possible options:

The first possibility are amendments on the Law on social protection and retention of the existing solution according to which this matter is regulated by the social protection system.

The second possibility, given the scope of the issue that refer only to children and youth with disabilities, is the regulation of this matter in the Law on child protection. Having in mind that the Law on child protection gives a list

да се регулира ова право: да се воспостави правото како пакет на права со посебен додаток, или да се утврди како посебна форма на заштита за деца со попреченост.

Третата опција претпоставува донесување на нов Закон за дополнителна поддршка за деца со попреченост кој ќе ги регулира мерките, постапката, надлежноста, содржината и начинот на работа на органите за проценка на потребата од дополнителна поддршка, што ќе бидат предмет на ново законско решение. Исто така, овој правен акт ќе воспостават механизми за меѓуагенциска соработка.

4.2. Постапка за проценка на дополнителна поддршка

Постапката за остварување на правото треба да ги гарантира основните уставни принципи на жалба во процесот на одлучувањето, слободно и непристрасно одлучување, како и правото на употреба на мајчин јазик во постапката. Имено, постапката која детално треба да се разгледа, мора нужно да го вклучи правото на жалба против решението на Центарот за социјална работа за поведување постапка по службена должност (во случај кога

of the rights and forms of protection of children, there are two options how to regulate this right: to establish the right as a rights package with special allowance, or to establish is as a special form of protection for children with disabilities.

The third option assumes adoption of a new Law on additional support for children with disabilities which will regulate the measures, procedure, the jurisdiction, content, and manner of work of bodies for assessment of the need for additional support will be subject to new legal solution. Also, this legal act will establish mechanisms for interagency cooperation.

4.2. Procedure of assessment of additional support

The procedure for exercising the right should guarantee the basic constitutional principles of appeal in decision-making, free and impartial decision-making, as well as the right of use of a mother tongue in the procedure. Namely, the procedure that should be considered in details, necessarily needs to include the right of appeal against the decision of the Center for Social Work for initiating

родителите или старателот не се согласуваат со поведување на постапка за проценка), како и правото на жалба против подготвените наоди и мислења на експертското тело, вклучувајќи го и индивидуалниот план за поддршка, со препорака за индиректни и директни мерки.

Постапката за проценка на потребата од дополнителни мерки за поддршка треба да биде предмет на внимателно разгледување, во врска со иницирањето, процесот и заклучокот преку усвојување на наодите и мислењето. Исто така, подготвените наоди и мислење претставуваат основа за остварување на други права во системот за заштита на детето (право на посебна парична помош), поради што е потребно да се утврди методологијата според која се донесуваат одлуките за користење на законот.

Исто така, постои потреба да се утврди начинот на водење евиденција на податоците добиени во процесот на проценка на потребата за дополнителна поддршка.

Заклучок

Правата на децата со попреченост се регулирани со бројни правни акти

procedure ex officio (in cases when parents or guardian disagrees with the initiation of the procedure for assessment) as well as the right to appeal against the prepared findings and opinion of the expert body including individual plan for support with recommendation for indirect and direct measures.

The procedure for assessment of the need for additional measures for support should be the subject of careful consideration, regarding initiation, process and conclusion by adopting the findings and opinion. Also prepared findings and opinion is a foundation for the realization of other rights in the child protection system (right to special allowance) due to which there is a need to determine the methodology upon which decisions for the use of the law are made.

Also, there is a need to determine the manner of keeping records of the data obtained in the process of assessing the need for additional support.

CONCLUSION

The rights of children with disabilities are regulated in numerous legal acts in several areas that regulate different

во неколку подрачја кои ги регулираат различните аспекти од нивниот живот. Не постои единствен правен акт кој врз единствена основа ги регулира правата за помош и поддршка на децата со посебни потреби и нивните родители. Оваа ситуација создава можности за неунифициран третман во одредени ситуации, недостаток на координација во системот што води до спроведување на различни процедури во различни институции, а понекогаш и во исти институции, притоа родителите често се упатуваат од институција до институција, за да бидат во можност да остварат одредени права. Од друга страна, правата што се препознаваат во системот на образование, здравствена и социјална заштита не ги задоволуваат потребите на луѓето кои се соочуваат со проблемот со попреченост. Во системот има недостиг на мерки и активности базирани на реални проценки на потребите на оваа категорија на лица и нивните семејства. Клучните идентификувани слабости на системот на заштита на лица со попреченост се:

- недостаток на стручен кадар во училиштата (дефектолог и социјален работник),
- недостаток на личен асистент,

aspects of their life. There is no single legal act that on unique bases regulates the rights to assistance and support of children with disabilities and their parents. This situation creates opportunities for non-unified treatment in certain situations, lack of coordination in the system that leads to conducting different procedures in different institutions, and sometimes in the same institutions, and parents often are referred from for institution to institution in order to be able to exercise certain rights. On the other hand, rights that are recognized in the system of education, health and social protection do not meet the needs of people who face the problem of disability. There is a lack of measures and actions in the system based on realistic assessments of the needs of this category of persons and their families. Key identified weaknesses of the system of protection of persons with disabilities are:

- deficiency of professional staff in schools (special educator and social worker),
- lack of personal assistant,
- low amount of the special allowance
- lack of legal possibility of grading the supplement in accordance to the

- низок износ на посебниот додаток,
- недостаток на законска можност за степенување на додатокот во согласност со потребите, согласно со наодите и мислењето за видот и степенот на попреченост,

- недостаток на олеснета постапка за обезбедување на ортопедски и други помагала,

- недоволен број на центри за дневна и привремена грижа на децата во сите општини,

- неразвиени интегрирани услуги на локално ниво, и недостаток на материјална поддршка за семејствата со деца со посебни потреби.

Идентификуваните недостатоци ја наметнуваат потреба од целосна реформа на системот на заштита на децата со попреченост, преку утврдување на нови права, дополнување на постојните, со прилагодување на потребите на децата и нивните родители и воведување на единствена постапка, преку меѓуагенциска соработка во образованието, здравствената и социјалната заштита со јасни рокови и казни. Во таа смисла, потребно е да се воведат прецизни постапки за рано откривање, проценка и професионална работа со деца. Имено, бројните критики на постојните законски решенија на

needs of the child based on the findings and opinion of type and degree of disability,

- lack of facilitated procedure for the provision of orthopedic and other devices,

- insufficient number of centers for daily and temporary care of children in all municipalities,

- undeveloped integrated services on local level, and

- lack of material support for families with disabled children.

The identified shortfalls impose the need for a complete reform of the system of protection of children with disabilities through the determination of new rights, amending existing by adjusting them to the needs of children and their parents and introduction of a single procedure through interagency cooperation in education, health and social protection with clear deadlines and penalties. In this regards, introduction of precise procedures for early detection, assessment and professional work with children is needed. Namely, the numerous critics of the current regulatory solutions of the existing practices for expertise on disability in the social protection system, require for changes in the

постојните практики за стручност во однос на попреченост во системот на социјална заштита бараат промени во организацијата и функцијата на комисиониот систем за проценка на видот и степенот на попреченост. Алтернативата на ова тековно законско решение предвидува формирање на специјален експертски орган, како јавна институција со надлежност над целата територија на Република Македонија. Тоа ќе овозможи услови за развој на унифицирана основа за работата на сите комисии кои се вклучени во процесот на експертиза.

organization and function of the commission system for assessment of type and degree of disability. Alternative of this current legal solution envisages the formation of a special body of expertise as a public institution with jurisdiction over the whole territory of the Republic of Macedonia. That will enable conditions for development of unified basis for the work of all commissions, which are involved in the process of expertise.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Димитријеска, С., Јованова, В., 2014, Мапирање на надлежни органи кои издаваат наод и мислење за видот и степенот на попреченост во физичкиот или психичкиот развој и проценката на специфичните потреби, Скопје: УНИЦЕФ и Отвори ги прозорците
- Закон за социјална заштита (Службен весник бр. 79/09, 36 / 11,51 / 11,166 / 12, 15/13, 79 / 13,148 / 13,164 / 13, 187/13, 38/14, 44/14, 116/14 , 180/14, 150/15, 192/15, 33/15, 72/15, 104/15, 173/15 и 30/16)
- Закон за заштита на децата (Службен весник бр. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15 и 27/16)
- Закон за вработување на лица со попреченост (Службен весник бр. 44/2000, 16/2004, 62/2005, 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129 / 15, 147/15 и 27/16)
- Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност - официјален консолидиран текст (Службен весник бр. 112/14 и 113/14)
- Закон за спречување и заштита од дискриминација (Службен весник бр. 50/2010, 127/10, 44/14 и 150/15)
- Закон за работни односи - Официјален консолидиран текст (Службен весник бр.167 / 2015 и 27/2016)
- Закон за инвалидски организации (Службен весник бр. 89/08, 59/12 и 23/13)
- Закон за пензиско и инвалидско осигурување (Службен весник бр. 98/12, 166/12, 15/13, 170/13, 43/14, 44/14, 97/14, 113/14, 160/14, 188/14 , 20/15, 61/15, 97/15, 129/15, 147/15, 154/15, 173/15, 217/15 и 27/2016)
- Закон за стручно образование и обука (Службен весник бр. 71/2006 и 117/08)
- Закон за употреба на знаковен јазик (Службен весник бр.105/09)
- Закон за градење (Службен весник бр.130 / 09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13, 137/13, 163 / 13, 27/14, 28/14, 42/14, 115/14, 149/14, 187/14, 44/15, 129/15, 217/15, 226/15, 30/16 и 31/2016)
- Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост 2010-2020 година (ревидирана), Министерство за труд и социјална политика, 2013 година

- Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2016-2020 година, Министерство за труд и социјална политика, 2015 година
- Национална стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност 2010-2018 година (ревидирана) Министерство за труд и социјална политика, 2009 година
- Национална програма за развој на социјалната заштита 2011-2021 година, Влада на земјата корисник, Министерство за труд и социјална политика, 2010 година
- Национална стратегија за деинституционализација 2008-2018 година, Министерство за труд и социјална политика, 2007 година
- Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020 година, Влада на земјата корисник, Министерство за труд и социјална политика 2016 година
- Национална стратегија за еднаквост и недискриминација врз основа на етничка припадност, возраст, ментална или физичка попреченост и род, влада на земјата корисник, Министерство за труд и социјална политика 2011 година.

REFERENCES

- Dimitrijeska, S., Jovanova, V., 2014, Mapping of competent bodies that issue finding and opinion on the type and degree of disability in physical or psychical development and assessment of specific needs, Skopje: UNICEF and Open the windows
- Law on Social Protection (Official Gazette no. 79/09, 36/11,51/11,166/12, 15/13, 79/13,148/13,164/13, 187/13, 38/14, 44/14, 116/14, 180/14, 150/15, 192/15, 33/15, 72/15, 104/15, 173/15, 30/16)
- Law on Child Protection (Official Gazette no. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15, 27/16)
- Law on Employment of Persons with Disabilities (Official Gazette no. 44/2000, 16/2004, 62/2005, 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129/15, 147/15, 27/16)

- Law on Employment and Insurance in Case of Unemployment *official consolidated text*(Official Gazette no. 112/14, 113/14)
- Law on Prevention and Protection of Discrimination (Official Gazette no. 50/2010, 127/10, 44/14, 150/15)
- Law on Labor Relations - *official consolidated text* (Official Gazette no. 167/2015, 27/2016)
- Law on Invalids Organizations (Official Gazette no. 89/08, 59/12, 23/13)
- Law on Pension and Disability Insurance (Official Gazette no. 98/12, 166/12, 15/13, 170/13, 43/14, 44/14, 97/14, 113/14, 160/14, 188/14, 20/15, 61/15, 97/15, 129/15, 147/15, 154/15, 173/15 and 217/15, 27/2016)
- Law on Vocational Education and Training (Official Gazette no. 71/2006, 117/08)
- Law on Use of Sign Language (Official Gazette no. 105/09)
- Law on Construction (Official Gazette no.130/09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13, 137/13, 163/13, 27/14, 28/14, 42/14, 115/14, 149/14, 187/14, 44/15, 129/15, 217/15, 226/15, 30/16, 31/2016)
- National Strategy on Alleviation of Poverty and Social Exclusion 2010-2020 (Revised), Ministry of Labour and Social Policy, 2013.
- National Employment Strategy of the Republic of Macedonia 2016-2020, Ministry of Labour and Social Policy, 2015.
- National Strategy on Equalization of the Rights of the People with Disabilities 2010-2018 (Revised) Ministry of Labour and Social Policy, 2009.
- National Program for Development of Social Protection 2011-2021, Government of the beneficiary country, Ministry of Labour and Social Policy,2010
- National Strategy for Deinstitutionalization 2008-2018, Ministry of Labour and Social Policy, 2007
- National Strategy on Equality and Non-Discrimination 2016-2020, Government of the beneficiary country, Ministry of Labour and Social Policy 2016
- National Strategy for Equality and Non-Discrimination on the Grounds of Ethnic Affiliation, Age, Mental or Physical Disability and Gender, Government of the beneficiary country, Ministry of Labour and Social Policy 2011.